

CHRONICA HUNGARORUM

Az első magyarországi könyv születése

550

HESS ANDRÁS ELSŐ MONOGRÁFUSA,

Fitz József találó megállapítása szerint minden,

amit a neve alapján német származású tipográfusról tudunk, az a könyvekben rejlik. Magáról a nyomdász létezéséről két nyomtatványa tesz tanúbizonyosságot, ami ezen túlmutató jelentőséggel bír: egy félezer és félszáz évvel ezelőtt élt emberről csak a könyvei erősítik meg, hogy élt és alkotott, ezek nélkül nyomtalanul eltűnt volna, senki sem ismerné ma a nevét. Így személye és munkái a szokásosnál is szorosabban kapcsolódnak egymáshoz.

Könyvtörténészek sora próbálta a rendelkezésre álló kevés adatból és az európai analógiákból megrajzolni a nyomdász arcát, megtudni, honnan jött és miért tűnt el, ki is volt valójában – eredeti nevén – Andreas Hess, hogyan nyomtatta ki a magyarok krónikáját a budai várban. A miértről maga a mester vallott híres előszavában:

„óriási és sok napot igénylő munkát vállaltam magamra, tudniillik Pannónia Krónikájának kinyomtatását, tehát olyan munkát, amely hitem szerint minden magyar ember számára kedves és szívderítő”

E tétivel nemcsak elindította a tipográfia művészetét Magyarországon, hanem egyedülálló módon egy történelmi munkával kívánta ezt a lépést megtenni. Nem tudunk erre más példát a 15. század Európájából.

Ugyanis a németeknek egy jóslatot tartalmazó mainzi könyvecske, az olaszoknak egy Cicero-mű, a svájciaknak feltehetően egy datálatlan almanach, a franciáknak egy párizsi levélgyjűtemény, a spanyoloknak egy zsinati jegyzőkönyv Segoviából, a németalföldieknek a Szent Ágostonnak tulajdonított kézikönyv, s végezetül a régióknkból, a lengyeleknek egy Krakkóban nyomtatott csillagászati falinaptár

jelentette a nyomdászat elindulását.

E korai kezdetek nemcsak a téma, hanem a fennmaradt példányszámok tekintetében is említést érdemelnek.

Gutenberg Szibilla-

kötete, azaz a feltételezett első szedett betűkkel készült nyomtatvány töredék, egy példányt ismerünk belőle, hozzá hasonlóan a spanyol jegyzőkönyvből, a bázeli almanachból és a krakkói falinaptárból. Egyaránt tíz-tíz kötetet őriznek a budai és a párizsi ősnymtatványból világszerte, csakúgy, mint a belgiumi Aalst műhelyéből származó inkunábulumból. E sorban kivétel a subiacói bencés kolostorból kikerült retorikai munka, amely huszonegy példányban ma is kézbe vehető.

A nyomdászattörténeti kutatások legfrissebb eredményei szerint nincs kétezer kiadás, amely – akár töredékben – fennmaradt volna Európában, legalább egy példányban, 1474 előtről. Ugyanakkor, hogy az arányokat lássuk, az évszázad utolsó bő negyedéből (1474 és 1500 között) közel huszonkilencezer tételt ismernek a bibliográfiák. Nem könnyű feladat tehát annak feltérképezése, hogy hány működő nyomda lehetett 1473-ban a kontinensen és ezek közül melyeket alapították újonnan, illetve azok milyen életciklussal rendelkeztek. Ennek bonyolultsága alapvetően az adatok bizonytalanságában rejlik, hiszen jócskán akad ellentmondás a szakirodalmi hivatkozásokban és az adatbázisokban az egyes nyomdaműhelyek működési idejéről, illetve az ősnymtatványok datálásáról. Annyit kijelenthetünk mindenestre, hogy potenciálisan hétszáznegyven kiadványt hozhatunk „hírbe”, hogy talán 1473-ban hagyta el a sajtót, ám az átnézett adatok elemzése után ennél sokkal szerényebb kép bontakozik ki előttünk. Kihagyva a legfeljebb évtizedes pontossággal megbecsülhető megjelenési idejű nyomtatványokat és azokra koncentráva, amelyek kiadása pontosan vagy legalább körülbelül ismert, alig kétszázötven inkunábulumról mondhatjuk el, hogy

biztosan, vagy szinte bizonyosan 1473-ban nyomtatták Európában. Ebből is csupán másfélszáz könyv esetében egyértelmű az évszám. Elmondhatjuk továbbá, hogy Hess Andrásét beleértve hatvanhat officina működhetett ebben az évben.

Mennyire tekinthető tipikusnak vagy atipikusnak Hess András üzleti vállalkozása Budán? Úgy tűnik, hogy csupán kéttucat kalandos kedvű tipográfus vágott bele a nyomdaalapításba 1473-ban Európában. Érdemes megjegyezni: a mi nyomdászunk mellett csak néhány tipográfusról tudunk még, akik ebben az évben alapítottak nyomdát, de nem maradt fenn róluk adat, pusztán kiadványuk jelzi, hogy valamikor éltek. A hetvenes évek első felében alapított nyomdák egy részében a tipográfusnak volt társa – András mesterrel ellentétben – és, ha vállalkozása csődbe ment, egy másik városban folytatni tudta a mesterségét, több-kevesebb sikerrel. Borsa Gedeonnak a sokszor idézett bölcs mondása számszerűen is visszaigazolható: inkább az tűnik meglepőnek, hogyan tudott ilyen korán megtelepedni, még ha rövid ideig is, egy nyomdász Budán.

Mint már láttuk, a *Chronica* tíz fennmaradt példánya jó arány az európai elsőhöz hasonlítva, s alighanem – az ELTE Egyetemi Könyvtár példányának kivételével, amelyet végig a Kárpát-medencében használtak – annak köszönhetik túlélésüket, hogy idejekorán, legfőképpen Mohács előtt, külföldre kerültek. Olvasta-e valaki a Budai krónikát? Nyilvánvalóan, de több jel arra mutat, hogy végzetes dolog történetett az 1470-es évek első felében a *Chronica*-kötetekkel. Ugyanis az 1480-as évekre erős igény keletkezett egy latin nyelvű történelmi munkára Európában, hogy megtudják végre az olvasók: valójában honnan jöttek, mit akarnak, és kik is ezek a magyarok? A *Chronica* négy korabeli kéziratos másolatát is ismerjük, ami feltételezhető a nyomtatott tomuszok eltűnését vagy legalábbis hozzáférhetlenségét. A Princetoni, a párizsi, a lipcsei, a bécsi és a pesti kötetekben maradtak fenn megjegyzések, amelyek tanúsítják, hogy nem porosodott olvasatlanul a pol-

con András mester munkája, mintegy bizonyítékul, hogy mennyire kitűnő kikapcsolódás a magyarok történetének olvasása és Szabó Sipos Barnabás színművésznek köszönhetően: hallgatása.

Mennyibe kerülhetett és milyen hasznot hozhatott 1473-ban a *Chronica*? Körülbelül száz aranyforint kellett hozzávetőlegesen kétszázötven példány előállításához, így egy kötet önköltsége negyven ezüstdénár. Számításaim szerint Hess ötven forintot fizethetett a velencei papírért, tizenöt forintot a helyben készített prés-gépért, tizenöt forintot a segéd éves bérére, valamint a kosztot és a kvártélyt feltehetően Kárai László budai prépost biztosíthatta, így a fennmaradó húsz forint elég lehetett a fűtésre, a világításra és egyéb költségre. Ezért is lehetett vonzó Hess számára a budai nyomdászat megalapítása, hiszen privilegizált helyzetben, pár év szorgos munkájával megszedhette volna magát, a nyereséget visszaforgathatta volna vállalkozásába, bővíthette volna az officinát színesebb palettát kínálva ezzel az igényes vásárlóközönségnek. Nyomdaalapításának éppen ez lehetett az ereje: kis műhely, alacsony költségvetéssel, komoly megtérüléssel – kiadványonként száz-százhusz aranyforint – képes egy szűkebb régiót (gondoljunk csak az éves vásárookra, a német viszonteladókra és a lengyel, valamint cseh területekre is) ellátni nyomtatott szöveggel. Mekkora vásárlóértékkel bírt akkoriban ez a befektetett összeg? 1474-ben Orbán budai polgár száz forintért adta el Alhévizen, a nagy út mellett álló házát Kállay Jánosnak. Akkortájt a *Chronicához* hasonló terjedelmű, díszített és kötetlen könyv ára egy aranyforint volt. Ez megfelelt egy napszámos havi bérének, amiből egy ökröt tudott venni.

A Rómában töltött pár év meghatározó volt Hess számára, hiszen nemcsak a tipográfia művészetét sajátította el olyan szinten, hogy nyomdát tudott alapítani és képes volt könyveket kiadni, hanem előtte állt egy minta: a történeti munkák népszerűsége. Sorra adták ki a klasszikus históriákat az Örök Városban 1469 és 1471 kö-

zött: először Liviust, majd őt követve Justint, Plutarkhoszt és Suetoniust, míg végül megfordulhatott a kezében az első nyomtatásban megjelent nemzeti história: Rodrigo Sánchez de Arévalo Hispánia-története is 1470 októberében. Nem tudjuk, végül mi lett a mi Hess Andrásunkkal, nyomtalanul eltűnt, de két könyve bizonyítja, hogy itt élt és dolgozott, s tudásának legjavát arra használta, hogy örömet szerezzen nekünk: az olvasóinak.

Mennyibe kerülhetett és milyen hasznot hozhatott 1473-ban a *Chronica*?

A Budai krónika 550. születésnapján, 2023 pünkösdjén fogalmazódott meg bennünk a gondolat: vigyük el az erre az alkalomra készült hasonmáskiadás számozott példányait Partiumba, Erdélybe és az összes vármegyei könyvtárba. Szeptemberben útra keltünk, az állomásaink között volt Szatmárnémeti, Nagybánya, Kolozsvár, Marosvásárhely, Székelyudvarhely, Szepsiszentgyörgy, Csíkszereda, Gyulafehérvár és Nagyvárada. Mindenhol nagy szeretettel fogadtak bennünket, és az ünnepélyes átadást egy, a Budai krónikáról és a 15. századi magyar könyvtörténetről szóló előadással zártuk. Majd következtek a vármegyék: Zalaegerszeg, Tatabánya, Debrecen, Szombathely, Székesfehérvár, Szolnok, Győr, Eger, Szeged, Szentendre, Kaposvár, Miskolc, Békéscsaba, Salgótarján, Kecskemét, Nyíregyháza, Veszprém, Pécs, s végül a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár zárta a sort. De eljutottunk még gyönyörű egyházi gyűjteményekbe: a zirci ciszterekhez, a vasvári domonkosokhoz és a debreceni reformátusokhoz is. Vendégül láttak továbbá bennünket a szegedi Móra Ferenc Szakkolégium hallgatói és a bükki Cserépfalu lakosságának apraja és nagyjai. A projekthez még kapcsolódik egy honlap: <http://chronica.oszk.hu> címmel, amely tartalmazza a *Chronica* hasonmását, latin szövegét, magyar fordítását, a szövegeből készült hangoskönyvet, valamint egy válogatott bibliográfiát, illetve a médiamegjelenéseket (interjúk, podcastok, tudósítások, bemutatók, werkfilmek, fotók).

Chronica Hungarorum 1473, latin szöveg, magyar fordítás és tanulmány, szerk. Farkas Gábor Farkas, Varga Bernadett, Bp., Országos Széchényi Könyvtár, 2023. Horváth János fordítása, a latin és a magyar szöveg gondozása Boross Klára és Kasza Péter munkája. A díszkiadás a Centrál Dabasi Nyomda Zrt.-ben készült, tipográfusa Schöck Gyula volt.

Farkas Gábor Farkas

